

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

(Статтю підготовлено в рамках науково-дослідної роботи ІЕП НАН України

«Розвиток інституціонального середовища промислового виробництва

з урахуванням галузевої специфіки» (номер держреєстрації 0113U004371)

У світовій економіці визначальну роль відіграє впровадження ефективних механізмів інноваційної політики, які забезпечують конкурентоспроможність економіки. На парламентських слуханнях Верховної Ради України на тему «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» (17 червня 2009 р., м. Київ) зазначалось, що ключова роль у забезпеченні умов інноваційного розвитку розвинутих країн світу, формуванні національної інноваційної системи належить державі, яка встановлює стратегічні цілі, забезпечує ресурсну підтримку, зокрема бюджетне фінансування, податкове стимулювання, кредитування.

«Особливе значення у процесах функціонування національної інноваційної системи має організація та стимулювання процесів оновлення технологій, передачі наукових розробок із сфери знань у виробничу сферу, що досягається за допомогою розвитку системи освіти, ринку інтелектуальної власності, створення інноваційної інфраструктури, фінансового та податкового стимулювання науково-технічної діяльності» [1].

У Програмі економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» визначено, що для активізації інноваційних процесів в економіці, повноцінного використання потенціалу науки у процесі технологічної модернізації економіки необхідно «спрямувати вітчизняний науково-технічний потенціал на забезпечення реальних потреб інноваційного розвитку економіки України й організацію виробництва високотехнологічних товарів і послуг» на основі «запровадження державно-приватного парт-

нерства в науково-технічній та інноваційній сферах; розробки та впровадження інструментів державної підтримки інноваційної діяльності» [2, с. 50, 51].

Результати обстеження інноваційної діяльності в економіці України за 2008-2010 рр. показали, що до суттєвих чинників, які перешкоджають здійсненню інновацій на підприємствах, віднесено такі: брак фінансових ресурсів у межах підприємства – 7,8% інноваційних підприємств у загальній кількості опитуваних підприємств; високий рівень витрат на здійснення інноваційної діяльності – 6,2%; відсутність фінансування за межами підприємства – 4,6%; на ринку домінують окремі підприємства – 3,9%; труднощі знаходження партнерів інноваційної діяльності – 2,4%; незначний попит на інноваційні товари або послуги – 1,9% інноваційних підприємств [3].

Таким чином, розвиток економіки України в сучасних умовах для проведення масштабних структурно-інноваційних трансформацій потребує суттєвого посилення взаємозв'язку елементів інноваційного процесу на основі формування інституціональних засад. Особливо це актуально для підприємств вугільної промисловості, оскільки вони відчують на собі значний вплив інституційного середовища. Найбільш важливим критерієм сформованості ринку є наявність справедливих принципів і правил взаємодії його суб'єктів, що позначається на вартості інституціональних відносин. У зв'язку з цим набуває актуальності формування складових інституціонального середовища: інституцій та інститутів із визначенням характерних ознак, що зумовлюють диференційність їх впливу на розвиток вугільної промисловості.

Вчені різних наукових шкіл на цей час приділяють значну увагу дослідженням проблем формування інституційного середовища розвитку економіки. Інституційні перетворення та їх вплив на суспільний розвиток, аспекти інституціонального забезпечення розвитку різних сфер економічної діяльності й особливості інституційних чинників економічного розвитку України досліджуються багатьма провідними науковцями, серед яких О. Амоша, І. Булеєв, В. Вишневський, В. Геєць, В. Голян, В. Дементьєв, Т. Качала, Ю. Кіндзерський, Ю. Коваленко, Т. Мельник, К. Павлов, Ю. Петруня, А. Чухно [4-16] та інші. Необхідність дослідження якості інституціонального середовища в регіонах в умовах формування ефективної інституціональної структури обґрунтовано вченими Інституту економіки промисловості НАН України Л. Кузьменко та М. Солдак [17]. Побудова моделей інституційного забезпечення розвитку регіонів на засадах економіки знань, визначення основних інститутів управління на регіональному та національному рівнях розглядається фахівцем Інституту регіональних досліджень НАН України М. Максимчуком [18].

Аналіз сучасної наукової літератури показав, що існує певна низка думок як щодо розуміння сутності й елементів інституціонального забезпечення, так і використання інституціональних чинників для вдосконалення діяльності та підвищення конкурентоспроможності підприємств вугільної промисловості.

Мета статті полягає в дослідженні сучасного стану та розгляді проблем інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільної промисловості.

Як стверджують учені, «одним із головних завдань сучасного етапу розвитку української економіки є формування конкурентоспроможності промислового комплексу інноваційного типу» [4, с. 31].

Разом із тим аналіз статистичної інформації показав, що в Україні недостатньо ефективно розвивається інноваційна діяльність. За даними Державної служби статистики України, питома вага обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт у ВВП скоротилась за 2000-2011 рр. на 0,4%. Питома вага розробок у загальному обсязі виконаних наукових та науково-технічних робіт

зменшилась на 7,8%, прикладних досліджень – на 4,0, а фундаментальних досліджень, навпаки, зросла на 7,8%, науково-технічних послуг – на 3,9%.

За цей період питома вага промислових підприємств, які займалися інноваціями в Україні, знизилась на 1,8%, а які впроваджували інновації, – на 2%. За 2001-2011 рр. питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості зменшилась на 3%.

Питома вага витрат у загальній сумі витрат на інноваційну діяльність за рахунок власних коштів підприємств скоротилась на 26,7%, ресурсів іноземних інвесторів – на 7,2%. Питома вага витрат у загальній сумі витрат на інноваційну діяльність за рахунок державного бюджету збільшилась на 0,6%, а інших джерел – на 33,3%.

За 2000-2011 рр. кількість упроваджених нових технологічних процесів зросла в 1,8 раза, у тому числі маловідходних, ресурсозберігаючих – в 1,2 раза. Питома вага кількості впроваджених маловідходних, ресурсозберігаючих технологічних процесів у загальному обсязі впроваджених нових технологічних процесів зменшилась на 10,1%.

Кількість освоєних виробництв інноваційних видів продукції (до 2003 р. нових видів продукції) знизилась у 4,7 раза. Обсяг освоєних виробництв нових видів техніки зріс в 1,4 раза. Питома вага кількості освоєних виробництв нових видів техніки в загальному обсязі освоєних виробництв інноваційних видів продукції збільшилась на 23,6%.

Отже, актуальним залишається проблема активізації інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні на основі застосування інституціональних принципів і механізмів.

Парадигма інституціоналізму виходить із визначення категорій інституцій та інститутів, які пов'язуються із соціальним характером організації суспільного життя, у тому числі закономірностями розвитку економічних відносин. Інститути мають вигляд створених людьми рамок поведінки, які впливають на політичну, економічну та соціальну взаємодію. Науковці визначають сучасний інституціоналізм як напрям економічної думки, який вивчає й описує механізми регулювання, впорядкування суспільного життя,

діяльності та поведінки людей з урахуванням сукупності прийнятих соціальних норм, звичаїв, зразків поведінки (інститутів); досліджує форми організацій (підприємств) та інституціональну структуру підприємництва [19].

У науці категорія «інституціональне середовище» розуміється як система інститутів, які реально мають місце (у даному випадку у вугільній промисловості) і визначають характер суспільного життя, перш за все, у його соціально-економічних проявах. Під поняттям «інститут» розуміється відносно стійка система норм, що регулює діяльність і взаємодію суб'єктів. Ця система будується на ієрархічності та взаємообумовленості суспільних чинників і відповідних інституцій.

Вугільна промисловість є транзитивною, перехідною, далекою навіть від натяків на усталеність процесів. Ця ситуація характерна одночасним впливом і старих і нових інститутів, більшість яких перебуває у стадії пошуку. Це породжує численні проблеми узгодженості індивідуальних і суспільних інтересів. Тому послідовність та адекватність інституціонального реформування вугільного сектору має дуже важливе значення для розвитку країни в цілому. Інституціоналізацію своєї діяльності підприємства вугільної промисловості мають здійснювати через процеси «інвестування» у різні сфери (людський та виробничий капітал, реалізацію різних суспільних пріоритетів, формування державної політики енергонезалежності тощо). Для забезпечення найбільш позитивних результатів своєї суспільної та виробничої діяльності вугільні підприємства мають акумулювати й раціонально управляти не лише значними матеріальними, фінансовими, інтелектуальними, людськими та іншими ресурсами, але й орієнтуватися на підтримку високої капіталізації на основі оптимізації різних джерел формування капіталу.

Аналіз літературних джерел свідчить, що науковцями значна увага приділяється також дослідженням з інституціонального забезпечення інноваційного розвитку економіки. До важливих завдань з цього питання слід віднести думки В. Вишневського та В. Дементьєва: «используя инструментарий институциональной теории, исследовать (в контексте инноваций) особенности этого порядка, то есть специфику структурирован-

ных взаимодействий между людьми, которые сформировались на основе институциональных правил с присущими им механизмами принуждениями»; «используя инструментарий эволюционной теории, исследовать, как формировались институты-правила, препятствующие инновациям, и, уже исходя из этого, определить, что нужно, чтобы дальнейшую эволюцию правил направить в нужное для инновационного развития экономики русло» [20, с. 43, 45].

Науковці Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» відзначають, що «важливою умовою активізації інноваційної діяльності в Україні є удосконалення інституціонального середовища...». «Необхідність удосконалення інституціонального середовища у сфері інноваційної діяльності насамперед вимагає звернути увагу на інститути, які приймають участь у інноваційних процесах» [21, с. 19]. На їх думку, «інституціональне середовище не є простим набором відповідних йому інститутів. Можна припустити, що інституціональне середовище є особливого роду матрицею розвитку вищого порядку чи вектором, що визначає основний напрямок розвитку системи і швидкість інституціональних змін, а також ті орієнтири, на основі яких відбувається формування і добір найбільш ефективних економічних і соціальних інститутів» [21, с. 21].

Як зазначається у статті [22, с. 44], «сучасний інституціоналізм може стати теорією ефективно організації суспільного виробництва тільки за умови його опори на інноваційні теорії розвитку...» та «інституціоналізм як теорія в сучасних умовах розширює базу дослідження, включаючи ті соціальні інститути, які не мають формалізованої структури в суспільстві (є неформальними), але які відіграють все більш важливу роль в реалізації інноваційних процесів і технологій».

Важливе значення, особливо у вугільній промисловості, має інноваційна реструктуризація, як «фактор активізації інноваційних змін, детермінованих переважно інституціональними, структурними, технологічними чинниками», де інноваційну реструктуризацію можна охарактеризувати ще як «систему заходів, що ініціюють переведення ви-

робництва до нового стану, який відповідає об'єктивним потребам його інноваційного та соціально-економічного розвитку». «Запровадження інноваційної реструктуризації потребує відповідного інституціонального середовища» [23, с. 27-29].

Пропонується розглядати «інституціональне середовище інноваційного розвитку підприємств вугільної промисловості» як сукупність норм і правил у сфері інноваційної

діяльності вугільних підприємств, які регламентуються законодавчими, нормативно-правовими, відомчими та галузевими документами; економічних відносин, що регулюються інноваційними структурами та інфраструктурними інститутами, з метою скорочення трансакційних витрат на забезпечення трансфертних технологій і прийняття рішень у сфері інноваційної діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Складові елементи інституціонального середовища інноваційного розвитку вугільної промисловості

Основними складовими елементами інституціонального середовища інноваційного розвитку підприємств вугільної промисловості є законодавча та нормативно-правова бази, організаційно-економічна структура інноваційного розвитку (рис. 2).

У роботі [21, с. 20] запропоновано таку структуру інституціонального середовища у сфері інноваційної діяльності: нормативно-правова та законодавча база інноваційної діяльності; ринкові інститути у сфері інноваційної діяльності, фінансові інститути (лізин-

гові компанії, венчурні фонди, інноваційні фонди, банки), інноваційні структури (технополіси, технопарки, бізнес-інкубатори, інноваційні центри) та інфраструктура підтримки (центри експертизи та специфікації, консалтингові фірми, інжинірингові фірми, маркетингові центри, інформаційні центри); державні та місцеві органи влади у сфері інноваційної діяльності.

У таблиці подано напрями інноваційного розвитку вугільної промисловості.

Рис. 2. Інституціональне середовище інноваційного розвитку підприємств вугільної промисловості

Напрями інноваційного розвитку вугільної промисловості

Тенденції	Характеристика
1	2
Сприйняття та реалізація положень «Концепції проекту загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року» [24]	<p>Метою Програми є підвищення конкурентоспроможності економіки і забезпечення входження України в коло економічно розвинутих країн світу за рахунок створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво і здатного до інноваційного розвитку промислового комплексу.</p> <p>Реалізація Програми має йти за такими пріоритетними напрямками промислового розвитку:</p> <ul style="list-style-type: none"> оптимізація структури промислового виробництва з посиленням ролі внутрішнього ринку і прискореним розвитком наукоємних і високотехнологічних видів промислової діяльності; інноваційно-технологічна модернізація виробництва зі збільшенням прошарку промислових виробництв новітніх технологічних укладів з поглибленою переробкою та випуском продукції кінцевого споживання; реалізація енергозберігаючої моделі розвитку з розширенням використання нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії, диверсифікацією енергопостачання та формуванням ефективної структури енергогенеруючих потужностей, упровадження екологічно безпечних технологічних процесів. <p>Особливістю і пріоритетом промислової стратегії на сучасному етапі стає істотне зменшення енергоємності виробництва, надійне забезпечення платоспроможних потреб в енергетичних ресурсах, укріплення енергетичної незалежності України</p>
Технічне переоснащення вугледобувного виробництва на інноваційній основі	Стимулювання технічного переоснащення
Упровадження готових новітніх технологій з видобутку вугілля	Фінансування впровадження новітніх технологій
Розробка та впровадження системи заходів щодо підвищення якості вугільної продукції	Стимулювання заходів щодо збагачення вугілля, сертифікації продукції, впровадження на підприємствах міжнародної системи забезпечення якості ISO 9000, контролю і моніторингу стану якості вугільної продукції
Розробка нових технологій і устаткування, удосконалення нормативного та інформаційного забезпечення інноваційного розвитку вугільної галузі	Фінансування розробки нових технологій і устаткування, удосконалення нормативного та інформаційного забезпечення інноваційного розвитку вугільної галузі
Розробка та реалізація програми створення конкурентоспроможної вітчизняної гірничодобувної техніки	<p>Фінансування програми створення конкурентоспроможної вітчизняної гірничодобувної техніки.</p> <p>Обґрунтування конкурентоспроможності вітчизняної гірничодобувної техніки</p>
Забезпечення наукового супроводження всіх технологічних процесів	Стимулювання наукового супроводження технологічних процесів

1	2
Здійснення заходів з підвищення потенціалу науково-технічної та інноваційної діяльності	Забезпечення соціального захисту дослідників. Удосконалення законодавчої бази щодо інтелектуальної власності та цільових державних програм. Забезпечення фінансування пріоритетних напрямів науки та техніки щодо інноваційного розвитку вугільної галузі
Відновлення матеріально-технічної бази галузевої науки та підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації	Внесення змін до вітчизняного законодавства про вирахування з оподаткованого прибутку частини витрат на відновлення матеріально-технічної бази галузевої науки. Збільшення державного замовлення місць в аспірантурі та докторантурі з технічних спеціальностей

Визначені напрями інноваційного розвитку вугільної промисловості сприятимуть формуванню інноваційної інфраструктури, підвищенню економічного та фінансового стимулювання й державного фінансування пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, створенню інформаційного середовища, посиленню наукової та нормативної підтримки інноваційної діяльності підприємств вугільної галузі.

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі актуалізуються дослідження з проблем інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільної промисловості, оскільки ця сфера економічної діяльності характеризується складністю економічних та соціальних взаємовідносин як інституціональних проявів. Вивчення теорії і практики становлення інституційних відносин у вугільній промисловості дозволить сформулювати принципи та стратегію інституційної адаптації даного сектору національної економіки. Інституціональне середовище, у якому існують підприємства вугільної промисловості, зумовлює суттєвий вплив на їх результативність та конкурентоспроможність.

Наукова новизна даного дослідження полягає в дослідженні сучасного стану та розгляді проблем інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільної промисловості й характеризується нижченаведеним:

розглянуто основні складові інституціонального забезпечення інноваційного розвитку підприємств вугільної промисловості, що включають законодавчу та нормативно-

правову базу, які регулюють розвиток інноваційної діяльності в Україні; інститути з регулювання економічних відносин у сфері інноваційної діяльності вугільних підприємств: інноваційні структури й інфраструктурні інститути; державні та регіональні органи влади у сфері інноваційної діяльності;

визначено напрями вдосконалення інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільної промисловості, до яких віднесено: питання щодо формування інститутів, які регламентуватимуть інноваційну модель модернізації та розвитку вугільної галузі, підвищення конкурентоспроможності промисловості, лібералізації вугільного ринку, залучення недержавних інвестиційних ресурсів, визначення справедливої ренти за використання надр, приватизації, екологічної безпеки, престижності шахтарської праці, підвищення ефективності менеджменту тощо;

розглянуто й уточнено зміст поняття «інституціональне середовище інноваційного розвитку вугільної промисловості», під яким розуміється сукупність норм і правил у сфері інноваційної діяльності вугільних підприємств, які регламентуються законодавчими, нормативно-правовими, відомчими та галузевими актами й документами; сукупність економічних відносин, що регулюються інноваційними структурами та інфраструктурними інституціями з метою скорочення трансакційних витрат на трансфертні технології та прийняття досконалих рішень у сфері інноваційної діяльності.

Питання щодо формування інституціонального забезпечення інноваційного розвитку промисловості потребують подальшого вивчення й удосконалення з урахуванням галузевої специфіки. З огляду на значення вугільної промисловості для сталого розвитку економіки України доцільним є продовження всебічних досліджень, пов'язаних із формуванням інституціонального середовища розвитку в різних його контекстах.

Література

1. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів»: Постанова Верховної Ради України від 21.10.2010 р. № 2632-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 11. – Ст. 72 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2632-vi>. – Назва з екрану.
2. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». – К.: Комітет з економічних реформ при Президентові України, 2010. – 87 с.
3. Обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2008-2010 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua. – Назва з екрану.
4. Амоша О.І. Інноваційне оновлення техніко-технологічної бази промислового виробництва на синергетичних засадах: теорія і практика / О.І. Амоша, І.П. Булеев, Г.З. Шевцова // Економіка промисловості. – 2007. – № 1. – С. 3-9.
5. Булеев И.П. Некоторые институциональные аспекты инновационного развития экономики Украины / И.П. Булеев // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Сер. Економічна. – Вип. 40-2. – Донецьк: ДонНТУ, 2011. – С. 52-56.
6. Вишневицкий В. Промышленная политика: теоретический аспект / В. Вишневицкий // Экономика Украины. – 2012. – № 2. – С. 4-15; № 3. – С. 25-35.
7. Геєць В.М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 9-36.
8. Голян В.А. Трансформація інституціонального середовища на пострадянському просторі: деструктивні моменти та пріоритетні напрями / В.А. Голян // Економіка та держава. – 2009. – № 10. – С. 9-12.
9. Дементьев В.В. Институты: проблема определения понятия / В.В. Дементьев // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Сер. Економічна. – Вип. 35. – Донецьк: ДонНТУ, 2008. – С. 5-22.
10. Качала Т. Структурні особливості інституційного середовища економіки України / Т. Качала // Економіст. – 2011. – № 11. – С. 18-22.
11. Кіндзерський Ю. Інститут держави і проблеми оновлення промислової політики в Україні / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 48-58.
12. Коваленко Ю.М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки / Ю.М. Коваленко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 1 (23). – С. 92-97.
13. Мельник Т.М. Зовнішня торгівля високотехнологічними товарами: інституціональний вимір / Т.М. Мельник, О.В. Зубко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 2. – С. 181-190.
14. Павлов К.В. Институциональные условия усиления внедрения инвестиций интенсивного типа / К.В. Павлов // Управління економікою: теорія та практика: зб. наук. праць. – Донецьк: Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2010. – С. 43-67.
15. Петруня Ю.Е. Институциональные факторы экономического развития / Ю.Е. Петруня, А.Ф. Ивашина // Экономическая теория. – 2010. – № 4. – С. 24-31.
16. Чухно А. Институционализм: теория, методология, значения / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 4-13.
17. Кузьменко Л.М. Регіональні аспекти характеристики якості інституціонального середовища / Л.М. Кузьменко, М.О. Солдак // Управління економікою: теорія та практика: зб. наук. праць. – Донецьк: Ін-т

економіки пром-сті НАН України, 2010. – С. 30-43.

18. Максимчук М.В. Проблеми інституційного забезпечення інтелектуально-інноваційного розвитку регіону / М.В. Максимчук. – Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2008. – 61 с.

19. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади: навч. посіб. / Ю.М. Лопатинський. – Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.

20. Вишне夫斯基 В. Инновации, институты и эволюция / В. Вишне夫斯基, В. Дементьев // Вопросы экономики. – 2010. – № 9. – С. 41-62.

21. Архієреєв С.І. Формування ринкового інституціонального середовища інноваційної діяльності / С.І. Архієреєв, Н.М. Волоснікова // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Сер. Еко-

номічна. – Вип. 76. – Донецьк: ДонНТУ, 2004. – С. 17-22.

22. Пестова О.А. Інституціональні аспекти теорії інноваційного розвитку / О.А. Пестова // Академічний огляд. – 2011. – № 2 (35). – С. 38-45.

23. Гусєв В.О. Державна інноваційна політика як засіб розвитку національної економіки: навч. посіб. / В.О. Гусєв. – К.: Нац. академія державного управління, 2007. – 60 с.

24. Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року (проект). – Промислова політика України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57967&cat_id=57966.

Надійшла до редакції 12.12.2012 р.